



# Områdeplan for Helgøya i Ringsaker kommune, Hedmark fylke

## Utvalgte kulturlandskap i jordbruket



*Helgøya - midt i Mjøsa. Foto: Ole Jacob Reichelt*

Utarbeidet av Fylkesmannen i Hedmark  
i samarbeid med arbeidsgruppa for Helgøya oktober 2017.

## Innhold

Innledning.....	3
Områdebeskrivelse.....	5
Generell beskrivelse av området.....	5
Områdeavgrensning.....	6
Samlet beskrivelse av verdiene i området.....	6
Biologiske verdier.....	8
Kulturhistoriske verdier.....	9
Fotodokumentasjon.....	12
Utfordringer.....	12
Visjon/mål for området.....	12
Skjøtsel og vedlikehold – mulige tiltak.....	13
Ivaretagelse av biologisk mangfold.....	13
Ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer.....	14
Bygninger.....	14
Andre kulturminner.....	14
Planlegging av tiltak.....	14
Formidling.....	15
Tilrettelegging for ferdsel.....	15
Andre tiltak som fremmer formålet med ordningen.....	15
Lowverk – status og tiltak.....	15
Tiltak for næringsutvikling.....	16
Kostnadsoverslag og finansiering.....	16
Engangstiltak.....	17
Årlige tiltak.....	18
Oppsummering av kostnadsoverslag.....	18
Vedlegg:.....	18

## Innledning

*Utvalgt kulturlandskap i jordbruket* er et nasjonalt utvalg som viser noen av de mange landskapstyper og områder som fins i Norge. I utvelgelsen av områder er det grunnleggende at de i størst mulig grad skal omfatte kulturlandskap i jordbruket med både svært store biologiske verdier og kulturhistoriske verdier. Det skal også være realistisk å få til langsiktig drift, skjøtsel og vedlikehold i områdene. (Områdene er videre valgt ut fra følgende kriterier: helhetlige landskap, kontinuitet og tidsdybde, representativitet eller særpreget og formidlingsverdi.)

Satsingen er en oppfølging av nasjonale mål om å ivareta og utvikle unike kulturlandskap. Det er et samarbeid mellom grunneiere og forvaltning, landbruks- og miljøsektoren. Satsingen er basert på frivillige avtaler mellom staten og grunneierne, og grunneiere som bidrar til å ta vare på viktige verdier i kulturlandskapet, får ekstra betalt for den innsatsen de gjør for fellesskapet.

Denne områdeplanen er utarbeidet av Fylkesmannen i Hedmark i samarbeid grunneiere fra Helgøya, Ringsaker kommune og Hedmark fylkeskommune. Tre grunneiere er utnevnt til å sitte i ei arbeidsgruppe sammen med en representant fra landbruksforvaltningen i kommunen og en representant fra Fylkesmannens landbruksavdeling. Denne gruppa har bidratt med gjennomlesing og kommet med innspill til innholdet i planen. Kulturavdelingen hos Hedmark fylkeskommune og miljøvernavdelinga hos Fylkesmannen har også bidratt med faglige innspill til planen. Alle grunneierne på Helgøya samt de nevnte bidragsyterne er målgruppe for områdeplanen. Vi ønsker imidlertid at planen kan være en inspirasjonskilde og rettesnor for alle som har befatning med området slik at det unike kulturlandskapet på Helgøya kan tas vare på gjennom aktiv bruk og skjøtsel.

Helgøya ble allerede i 2008 foreslått som aktuell kandidat til utvalgt kulturlandskap. Området kom ikke med i utvalget den gangen. Stortinget vedtok en dobling av bevilgningen til Utvalgte kulturlandskap i budsjettet for 2017. På oppdrag fra Landbruks- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet sendte Fylkesmannen i Hedmark i februar 2017 inn forslag på fire kandidater fra Hedmark; Helgøya i Ringsaker kommune, Koppangøyene i Stor-Elvdal kommune, Finnebosetting i flere kommuner på Finnskogen og Tolga sentrum i Tolga kommune. Landbruksdirektoratet, Riksantikvaren og Miljødirektoratet ga både i april og juni 2017 tilbakemelding om at Helgøya er med videre som en aktuell kandidat.

I arbeidet med utarbeidelse av områdeplanene er det lagt vekt på lokal forankring og samarbeid med grunneiere og kommunen:

- Mai 2017: Møte med representanter fra Nes og Helgøya Bondelag, Helgøya viltlag (grunneierlag), Ringsaker kommune, Hedmark fylkeskommune og Fylkesmannen. Formål å orientere om ordningen og prosessen for utvelgelse. Tre grunneiere ble foreslått til ei arbeidsgruppe for prosessen fram til levering av utkast til områdeplan og budsjett i november 2017.
- Juni 2017: Arbeidsgruppa var på befaring på Helgøya og diskuterte hvordan vi kunne legge opp arbeidet framover. Involvering av grunneiere stod sentralt.
- August 2017: Brev til alle grunneierne med informasjon om at Helgøya er kandidat til å bli Utvalgt kulturlandskap, om prosessen så langt og invitasjon til grunneiermøte.
- September 2017: Oppslag i Ringsaker blad om at «Helgøys kulturlandskap løftes fram» samt invitasjon til åpent informasjonsmøte.

- September 2017: Åpent informasjonsmøte på Helgøya
- Oktober 2017: Forslag om Helgøya som utvalgt kulturlandskap ble behandlet som en orienteringssak i formannskapet i Ringsaker kommune. Vedtak: Formannskapet tar saken til orientering og stiller seg positivt til forslaget. Vedtaket ble referert i Hamar Arbeiderblad.
- Oktober 2017: Utkast til områdeplan sendt på innspillsrunde til arbeidsgruppa.
- November 2017: Forslag til områdeplan, avgrensning og budsjett sendes Landbruksdirektoratet.

*Se, som to elskende Toten-landet og Stange-stranden*

*i Mjøsens speil beskuende hinannen!*

*Men si meg upartisk, hvo vant,*

*hvo venest er, hvo fagrest smiler?*

*- - -*

*Umulig, ti skjønn Helgø hviler*

*imellom begge, som et elskovspant!*

*(Henrik Wergeland)*

## Områdebeskrivelse

### Generell beskrivelse av området

Helgøya ligger midt i Mjøsa og er Norges største innlandsøy. Øyas areal er totalt 18,4 km<sup>2</sup>. Fra østsida er det god utsikt over Stangelandet og Hamar, fra vestsida ser vi over til Kapp og Toten. I nord er øya bundet sammen med fastlandet på Nes med ei bru over Nessundet. Eksberget strekker seg som en høyde tvers over øya i øst-vest-retning og fra toppen av berget (300 m.o.h.), omtrent midt på øya, heller landskapet ned mot Mjøsas bredd.



*Helgøya sett fra Stangelandet. Foto: Karoline Finstad Vold*

Norge er oppdelt i landskapsregioner og Helgøya tilhører regionen Østlandets innsjø- og silurbygder og underregionen Toten og Hedmarkens jordbruksbygder. Landskapstypen på Helgøya er en typisk lavlandsbygd.

Rike kambrosiluriske bergarter har gitt opphav til aktiv jordbruksdrift på hele øya. Landskapet er variert med storgardsmiljø samt noen skogområder, 4687 daa barskog og 687 daa lauvskog og 72 daa blandingsskog. Dyrka mark utgjør 11065 daa av øya. 308 daa er innmarksbeite. Det er 57 eiendommer som er registrert i landbruksregisteret og av disse er det 25 foretak som søker produksjonstilskudd. Liten grad av gardsdeling har ført til at den gamle strukturen med storgardsmiljø og husmannsplasser fortsatt finnes. Storgårdsbebyggelse med monumental arkitektur og allèer preger deler av øya. Det er i tillegg flere områder preget av småbruksstruktur, blant annet ned mot Mjøsa. Helgøya har et moderne jordbruk med en stor andel kornproduksjon. Det er allikevel variasjonen av produksjoner som gir øya særpreg. Her dyrkes gras, poteter, grønnsaker, frukt og bær i tillegg til at alle husdyrproduksjoner er representert. Det er 4 gårder som fortsatt driver med gras og mjølkeproduksjon, vi har ammeku og sau, gris, kalkun, kylling, konsumegg, rugeegg og honningproduksjon.



*Variasjonen i antall produksjoner er stor. Her dyrkes epler. Foto: Karoline Finstad Vold*

Helgøya er et svært godt besøkt område. Flere tusen turister besøker øya hvert år. Både Skafferiet på Hovinsholm, 1840-tallshagen på Hovelsrud og klatreparken trekker store mengder besøkende. I tillegg er øya i seg selv et besøksmål for både turgåere, syklende, båtfolk og bilturister som ønsker å oppleve de unike kvalitetene øya har å by på.

### Områdeavgrensning

Hele Helgøya foreslås som utvalgt kulturlandskap. Dette er en meget naturlig avgrensning og slik sett en avgrensning som er lett å enes om. Det har i grunneiermøte kommet innspill på om at Nes også burde vært vurdert med innenfor avgrensningen. Nes og Helgøya er kartlagt som ett område og fått verdien regionalt verdifullt (klasse 2) i den nasjonale registreringen av verdifulle kulturlandskap som ble gjennomført i Hedmark i 1992-1993. Hele området ligger derfor inne som helhetlig kulturlandskap i naturbase. Vi har vurdert om hele området burde foreslås, men kommet til at det hadde blitt omtrent fire ganger så stort. Vi foreslår derfor å starte med Helgøya nå i første omgang, men åpner for at en utvidelse med Nes kan være aktuelt senere.

### Samlet beskrivelse av verdiene i området

Helgøya framstår på alle måter som et **helhetlig landskap**. Det er et aktivt og godt drevet jordbruksområde med store både biologiske og kulturhistoriske verdier. Med sin naturlige avgrensning framstår Helgøya også visuelt som et helhetlig område. Det er ikke foretatt store tekniske inngrep som jernbane, vegprosjekter eller lignende. Kartlegging av biologisk mangfold viser tydelig hvor rikt og frodig dette området er. Det er registrert til sammen 9 områder med verdi svært viktig og 13 områder med verdi viktig i naturbase. Det er to verneområder på øya, Bergevika naturreservat og Eksberget naturminne. Begge områdene er fredet på bakgrunn av den interessante geologien i området. Det er kalkkrikt, og vi finner blant annet fossiler her i tillegg til mange

kalkkrevende arter. På øya er det rester av gammel kulturmark der det fortsatt finnes mange spesielle kulturmarksarter, som gjennom skjøtsel kan få økt verdi for ivaretagelse av disse artene på Helgøya. Det godt bevarte storgardsmiljøet i kombinasjon med husmannsplasser, arbeiderboliger og småbruksbebyggelse er også med på å gi området et helhetspreg.

Området har **lang tids kontinuerlig tradisjonell bruk**, det er registrerte steinalderlokaliteter på øya, de eldste gardene ble ryddet i eldre jernalder, og vi finner kulturspor fra ulike epoker fram til i dag (se avsnittet om kulturminner). Dette gir landskapet stor **tidsdybde**. Vi finner gamle kulturmarker som er i bruk i dag og rester av beite- og slåttemark som fremdeles bærer preg av tidligere tiders bruk. Samtidig setter også nye driftsmåter i landbruket sitt preg på landskapet i dag.

Helgøya er et av 4 områder rundt Mjøsa som er kartlagt og klassifisert i klasse I eller II i den nasjonale registreringen av verdifulle kulturlandskap som ble foretatt i Hedmark i 1992-1993. Vi mener at området på en god måte er **representativt** for denne landskapstypen, som betegnes som Østlandets innsjø –og silurbygder.

Det er gjort en stor jobb lokalt på øya i forhold til tilrettelegging for **rekreasjon og friluftsliv**. En sykkelsti rundt øya er tilrettelagt og merket. Det har også vært gjennomført et prosjekt som er kalt "Trygg skolevei" der gutuer og gamle ferdsselsveier på øya er tatt i bruk. Det er lagt ned mange dugnadstimer med å merke og rydde stier og det er tilrettelagt med raste- og hvileplasser både i gapahuker og benker. I 2014 ble Biestien etablert. Langs denne stien er det satt opp biehoteller og det er satt opp tavler med informasjon om bier og nytten vi har av insekter.



*Biestien ble etablert i 2014. Foto: Karoline Finstad Vold*

Det ligger godt til rette for å bruke området i **kurs- og undervisningssammenheng** både med hensyn til biologiske verdier og kulturhistoriske verdier. Det arrangeres blant annet guidede turer i regi av Turistforeningen og gjennom nettverket Midt i Mjøsa og Infoteket. Flere grunneiere fra Helgøya og Nes har dannet nettverket "Midt i Mjøsa", som organiserer tilbydere av overnatting, matservering, salg, besøksgårder med mer. Markedsføring av øya er en viktig del av deres arbeid. Nes og Helgøya har et eget bondelag og et viltlag der alle grunneiere er med. Historielaget er svært aktivt. Det er altså et godt samarbeid mellom grunneierne på flere områder.

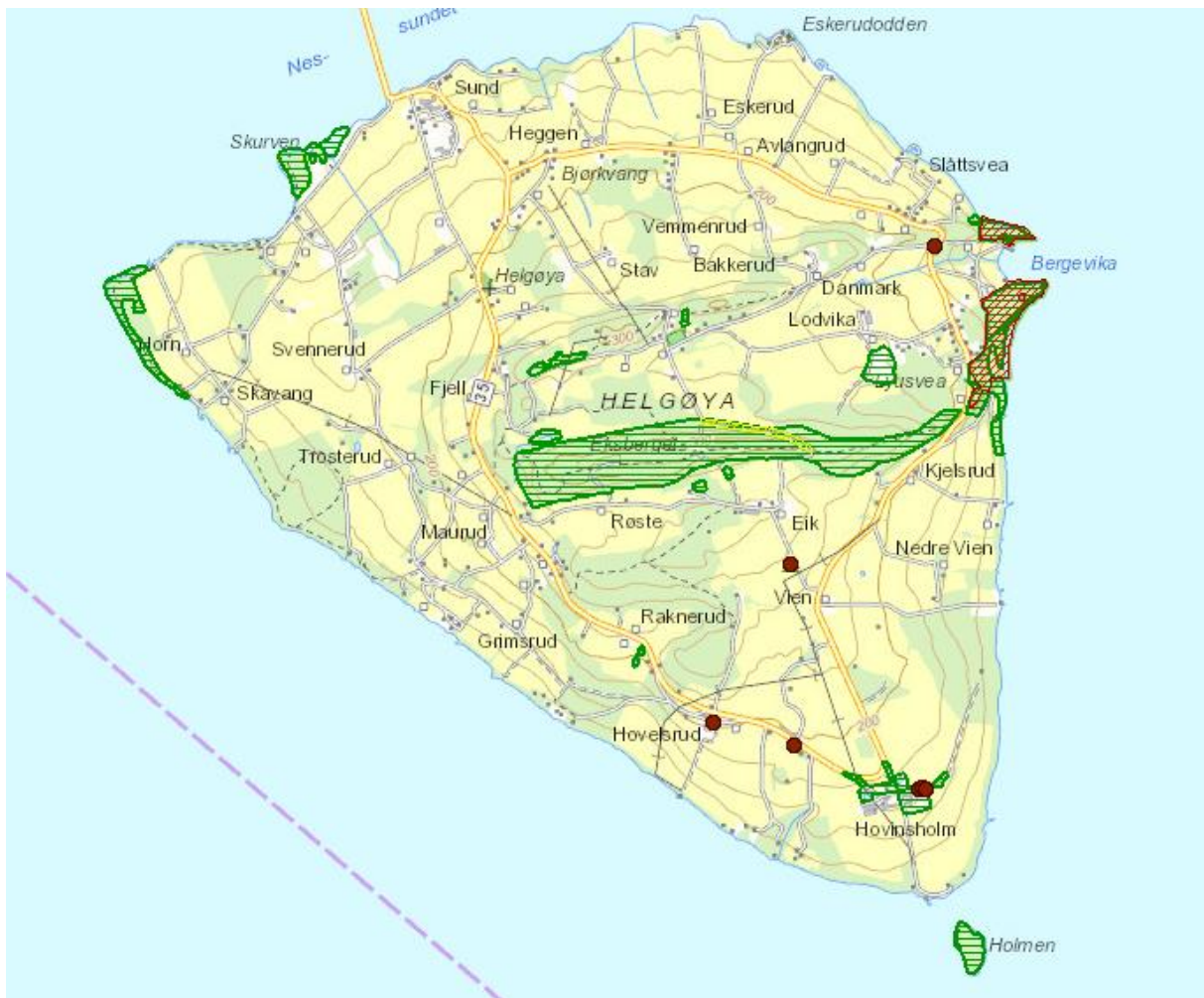
### Biologiske verdier

Botanisk sett er øya unik. Floraen er særdeles rik og interessant. Den kalkrike berggrunnen har gitt gunstige betingelser for plantevekst. Øya har et mangfold av arter og flere av artene har sin nordlige utbredelse her, blant annet har sommerek sin nordgrense i innlandet på Nes og Helgøya. I tillegg finner vi et mangfold av vegetasjonstyper innenfor et forholdsvis lite område. Det er gjort kartlegginger av øya i flere omganger, vi har meget fullstendige botaniske registreringer helt tilbake til 1863. Området har forekomster av en rekke plante- og sopparter som er omtalt som sjeldne nasjonalt eller i regionen i norsk rødliste for arter. Eksempler er dragehode (sårbar, VU), smalfrøstjerne (nær truet, NT), enghaukeskjegg (sårbar, VU), vårveronika (sårbar, VU), smånøkkel (nær truet, NT), alperips, stjernetistel (nær truet, NT), murburkne og leddved. Mange av artene er kalk- og/eller varmekrevende. Det er gjennomført et forskningsprosjekt der man har sett på hvordan floraen har endret seg i perioden fra ca 1961 til ca 2003. Prosjektet er basert på en grundig undersøkelse foretatt av Finn Wischmann somrene 1958-1961. I løpet av årene 2000-2003 er Wischmanns undersøkelser gjentatt og en sammenstilling av dataene gir svært gode kvantitative data for å kunne beskrive de store endringene i flora og vegetasjon i løpet av de siste 40 åra. Dette er særlig interessant da det har skjedd mye i forhold til utvikling innen jordbruket i denne perioden. Det har vært en sterk nedgang i antall mjølkebruk og dette vises tydelig ved at de gamle kulturmarkene er i ferd med å gro igjen. Det er allikevel noe beite på øya fortsatt både med storfe og sau. Noen beiter er restaurert og tatt i bruk. Andre områder er potensielle beitearealer der det fortsatt er mulig å ta vare på den rike beitemarksvegetasjonen ved å sette i gang skjøtsel av arealene.

Det er to verneområder og flere naturtypelokaliteter (22 stk. av nasjonal eller regional verdi) registrert på Helgøya. Verneinteressene er knyttet til biologi og til den spesielle og svært varierte geologien på øya. Nordre del av Eksberget er vernet som naturminne for å ivareta de geologiske verdiene. Lokaliteten er en klassisk referanseprofil for bergarter av siluralder i nordlige deler av Oslofeltet. Så vel Helgøyakvartsitten som Ekskiferen har navnene fra referanseprofilene herfra. Bergevika naturreservat har både interessante geologiske forekomster og stor biologisk verdi, dels knyttet til kalkfuruskog. Eksempler på interessante naturtyper er åpen, grunnlendt kalkmark (sårbar, VU), kalkfuruskog (nær truet, NT), kalkrik tørreng, rik edelløvsog samt ulike utforminger av naturbeitemark og hagemarkskog. Det er registrert flere hule eiker (utvalgt naturtype) innenfor området. Området har enkelte tørrbakker som bærer preg av tidligere slått. Vi er kun kjent med at en av disse skjøttes jevnlig som slåttemark i dag.

Kartet under viser en oversikt over naturvernområder samt viktige og svært viktige naturtyper innenfor området som er registrert i forbindelse med kartlegging av biologisk mangfold i kommunen. I tillegg er kulturminner registrert i Askeladden markert. Områdene er nærmere beskrevet i [www.naturbase.no](http://www.naturbase.no)

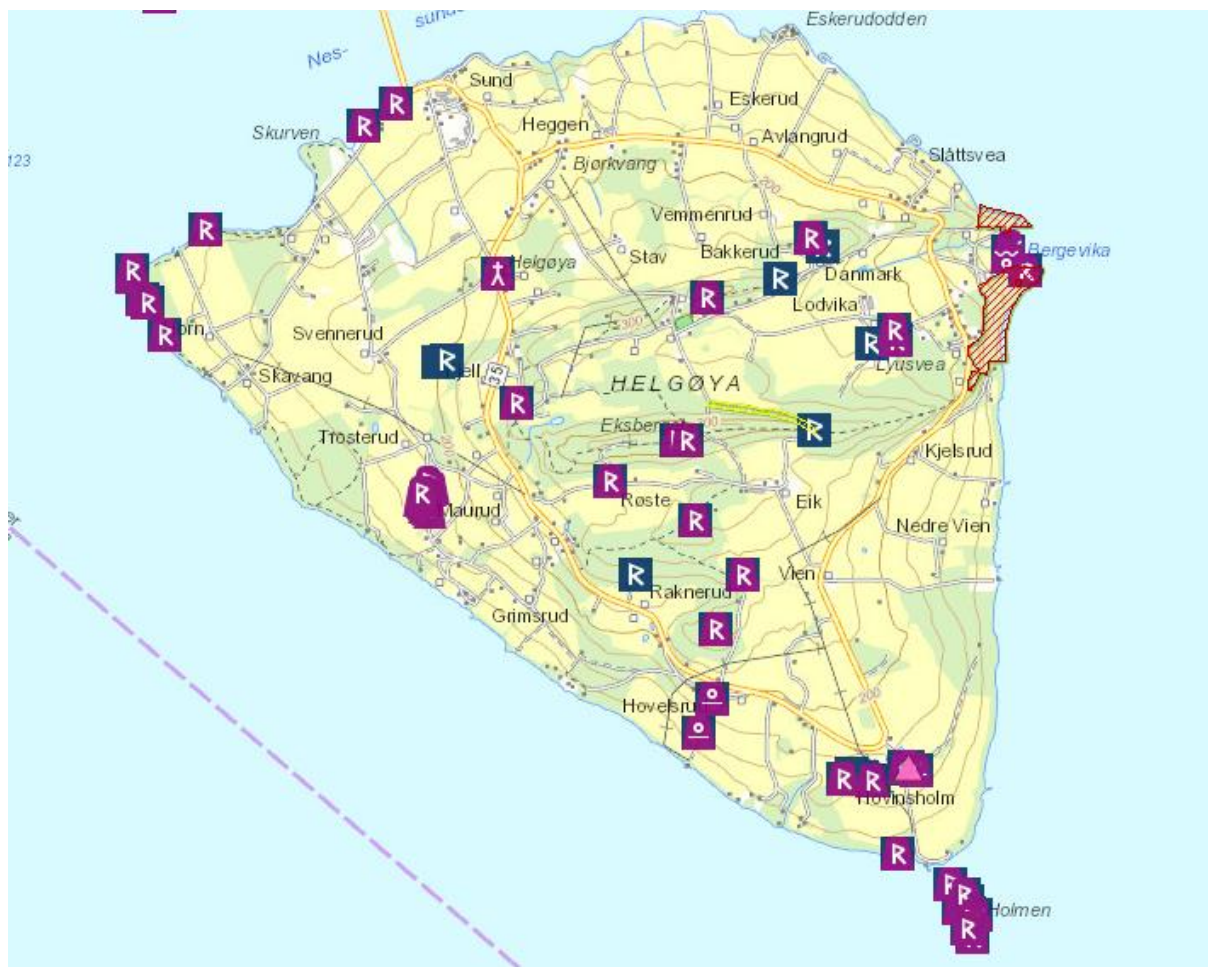




Kart over Helgøya som viser verneområder (rød skravur), naturtyper (grønn skravur) og hule eiker (røde prikker)

### Kulturhistoriske verdier

Helgøya er særs rik på kulturminner, både automatisk freda og fra nyere tid. Her er mange gravhauger og gravfelt. Ved Nessundet er det registrerte steinalderlokaliteter. Det er også funnet spor etter bosetting fra bronsealder. De eldste gardene, Eik, Vien, Heggen, Sund, Stavang, Horn og Hovin ble ryddet i eldre jernalder.



Kart over Helgøya som viser registrerte kulturminner i naturbase samt verneområdene.

### Bygningsmasse

Det rike jordsmonnet har gitt grunnlag for store, velstående gårder som har gitt arbeid og mat til mange. Her er storgårder med rik bygningsmasse der mange av bygningene har høg verneverdi. Mange husmannsplasser og arbeiderboliger, som historisk er knyttet til gårdene viser også en del av denne historien. Disse plassene har nå som oftest egne bruksnummer.

Flere av gardene på øya har 1700-tallsbygninger, som Sund nedre og øvre, Svehnerud og Heggen. Svalgangsbygningen på Raknerud og våningshuset på Heggen, med utkraging, er særmerkede og har spesiell verneverdi. Ellers er det mange interessante sveitserstilbygninger på øya. Hovedbygningen på Fagervik ved Bergevika har en praktfull sveitserstilsgavl mot Mjøsa. Mange mindre bolighus og fritidseiendommer er også utført i fin sveitserstil.

Kirka på Helgøya er ei tømmerkirke, bygd på slutten av 1800-tallet etter tegninger av arkitekt Nordan. Det har også vært ei middelalderkirke på samme sted, i tillegg til den på Hovinsholm. Kirkegården har et eget område med russiske og østeuropeiske graver, etter de som bodde på flyktninghemmet Granlien.

Lengst nord på øya, nær brua, ligg Sund Nedre, som før var institusjon for gutter med adferdsvansker, under navnet Toftes Gave. Senere har det vært hjem for psykisk utviklingshemmede og eldre. Her er det flere flotte sveitserstilbygninger, tegnet av den kjente arkitekten Georg A. Bull.

### *Andre kulturminner*

Et viktig kulturminne er restene etter kalkbrenninga i Bergevika. Her står fortsatt ovner etter produksjonen, den siste var i bruk fram til 1952. Kalken ble tatt ut like ovenfor, og den brente kalken ble fraktet med båt til jernbanestasjonen på Hamar, eller på Mjøsa og Vorma helt til Vormsund. Ovnene står innenfor grensene til Bergevika naturreservat, som er vernet for den særegne vegetasjonen knyttet til den kalkrike grunnen. Kalksteinen ("limstein") har elles vært mye brukt som bygningsmateriale på øya, særlig til grunnmurer og fjøs.



*Kalkovn Foto: Ricardofoto*

Det finnes mange vakre steingjerder rundt på Helgøya, og vegfar som har ligget uendret i flere hundreår. Store rydningsrøyser fra ulike tider forteller om tusen år med slit og tungt arbeid.

Helgøya fikk fast samband med fastlandet i 1957. Verdens eldste hjuldampner, Skibladner, trafikkerer fast under brua over Nessundet.

Av gardar med særleg høg kulturminneverdi kan også nevnes Hovinsholm og Hovelsrud. Flere av de største gardene har gamle brygger, med mektige alleer fra Mjøsa og opp til våningshuset. Sund brygge er en imponerende steinbrygge fra storhetstida for skipstrafikken på Mjøsa.

### **Immateriell kulturarv**

- På Hovelsrud er det gamle hageanlegget tilbakeført. Eieren her fikk den Nasjonale kulturlandskapsprisen i 2012 og Europa Nostra-prisen i 2014 for sitt arbeid med å restaurere, dokumentere og formidle kunnskapen om historiske hageanlegg som en viktig del av kulturarven og verdiene i kulturlandskapet.
- Historie og tradisjoner rundt husmannsplassene og storgårder.
- Historie rundt Toftes Gave på Sund.
- Ferdsel på Mjøsa i tidligere tider.
- Historie rundt Bergevika og kalbrenneriet
- Sund sag og mølle- gammel redskap og teknikker
- Maleren Peder Andersen Balke (1804-1887) er født og oppvokst på husmannsplassen Sollien under Svennerud gård. Her bodde han til han var 18 år da han flyttet til Toten og tok navnet Balke.

I førkristen tid var Helgøya sentrum for gudsdyrkelsen i Hedmark, og navnet "Helgøya" (Eyin helga) betyr "den hellige øya" (<http://www.geo365.no/>)

### **Fotodokumentasjon**

Det finnes mange flotte bilder av Helgøya. Vi har foreløpig ikke foretatt førstegangsfotoografering av området som kan følges opp om noen år. Det er flere dyktige fotografer i Mjøsområdet som kan være aktuelt å leie inn til denne jobben. Vi ønsker imidlertid å vente med denne jobben til 2018.

### **Utfordringer**

Det er et stort antall bygninger innenfor området. Tilstanden på bygningene er jevnt over god, godt vedlikeholdt og i bruk. Det kan likevel være en utfordring å ta vare på verneverdige bygninger som ikke lenger er i bruk.

God bruk av innmarksbeiter framover. Beiter har grodd igjen de siste tiåra, og gjenopptakelse av gamle beiteområder kan være et godt tiltak for å åpne opp den delen av landskapet, skape variasjon og øke overlevelsen av en del sjeldne arter.

Endring i driftsform og større maskiner fører til et større behov for rasjonell drift. Noen arealer kan komme ut av bruk.

Helgøy er et populært reisemål for mange, og gjennom satsingen på gardsturisme og grønne reiselivsprodukter har besøkstallene økt betydelig. Dette kan føre til uønsket slitasje på vegnett og arealer.

### **Visjon/mål for området**

Forskrift om tilskudd til tiltak i Utvalgte kulturlandskap har følgende formål for ordningen: å bidra til å sikre verdier knyttet til biologisk mangfold, landskap, kulturminner og kulturmiljøer, herunder sikre langsiktig skjøtsel og drift.

På informasjonsmøtet i september 2017 ga grunneiere og andre interesserte gjennom gruppearbeid innspill til spørsmålene: «Hva er de gode verdiene på Helgøya?» og «Hvilken målsetting kan vi ha for

å ta vare på området og de verdiene dere har?» De gode verdiene er beskrevet tidligere i områdeplanen. Under spørsmålet om målsetting ble flere temaer nevnt:

- Bevare Helgøya som den vakreste innlandsøya i Norge
- Bevare og utvikle gjennom aktiv landbruksdrift og samtidig ta hensyn til verdiene som ligger i kulturlandskapet
- Bevare og videreutvikle kulturlandskapet
- Skjerme og tilrettelegge for bruk av øya der både landbruk, turisme og beboerne på øya blir ivaretatt
- Styrke et aktivt jordbruk
- Hindre forfall
- Hindre fraflytting og nedleggelse av aktive gårder.
- Bevare verdiene i kulturlandskapet

Forslag til visjon/målsetting for området:

- Utvikle kulturlandskapet på Helgøya gjennom aktiv landbruksdrift samtidig som de biologiske og kulturhistoriske verdiene blir ivaretatt.
- Tiltak og aktiviteter skal tilrettelegge for en god opplevelse både for fastboende og besøkende.

## Skjøtsel og vedlikehold – mulige tiltak

Helgøya er unik og har store kulturhistoriske og biologiske verdier som det er ønskelig å ta vare på samtidig som den aktive og svært varierte jordbruksdrifta kan fortsette og utvikles. På informasjonsmøtet for grunneiere og andre interesserte i september 2017 diskuterte gruppene også spørsmålet «Hva kan være mulige tiltak for å nå målene?» Innspillene er sortert og nærmere beskrevet her.

## Ivaretakelse av biologisk mangfold

På Helgøya drives det som nevnt et svært aktivt jordbruk. Dyrkede arealer er i bruk og det har de siste årene også blitt nydyrket noe areal. Her, som så mange andre steder, har imidlertid innmarksbeitene eller annen gammel beitemark grodd igjen eller blitt tilplantet etter at mange gårder sluttet med mjølkeproduksjon. Det er fortsatt noen som driver med mjølkeproduksjon, ammeku og sau på øya, og disse har de siste åra ryddet, gjerdet inn og tatt i bruk gamle innmarksbeiter. Flere innmarksbeiter kan være aktuelt å ta i bruk. Rydding av disse arealene er arbeidskrevende, og det er særs viktig med avtaler om å slippe beitedyr på arealene med en gang det er klart. Tilskudd til gjerding kan også være et aktuelt tiltak.

Det er også mulig å rydde arealer for slått. Det er som nevnt registrert mange arter knyttet til tidligere bruk, deriblant slått. Noen av disse arealene er registrert i naturbase som spesielt verdifulle arealer. Myhrebakken er et eksempel på det. Området ligger inntil biestien og er en tørrbakke med frodig og variert vegetasjon. Dette er trolig det mest artsrike tørrbakkearealet på Helgøya. Her er det allerede satt i gang ryddetiltak i forbindelse med at Biestien ble laget.

Skjøtsel av kantvegetasjon langs Mjøsa og åpne opp soner er spilt inn som et tiltak. Området på Skurven og fram til bruenden er et konkret område som er foreslått for tiltak. Rydding langs

åkerkanter der vegetasjonen vokser ut i jordet og er til hinder som jordbruksdrift er nødvendig og greit. Det er også mulig å tynne i kantvegetasjonen. Det er imidlertid viktig å merke seg at det langs bredden av vassdrag som Mjøsa skal det opprettholdes et variert, stedegent, naturlig vegetasjonsbelte av hensyn til visuell opplevelse, biologisk mangfold, forurensing og erosjon.

Allèer og enkelttrær er spesielle kulturlandskapselementer, som det kan være knyttet spesielle arter til, samtidig som at de er viktige elementer i et åpent landskap. Det er blant annet registrert flere gamle eiker på øya. Allèene er typiske for Hedmarken. På Øya finner vi flere lange allèer langs dagens gårdsveier, men også langs gårdsveier fra Mjøskanten og opp til gården fra den tiden da de ankom med båt. Skjøtsel av allèer og enkelttrær samt replanting av allèer er et aktuelt tiltak.

Dammer i kulturlandskapet kan være svært artsrike og er samtidig et element som kan benyttes til rekreasjon og friluftslivsaktiviteter. Det er flere dammer på øya. Det kan være aktuelt med både opprenskning og vedlikehold samt tilrettelegging ved disse dammene.

## **Ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer**

### **Bygninger**

Bygningsmassen på Helgøya er i hovedsak god stand. De gamle, verneverdige bygningene er jevnt over godt tatt vare på, sjøl om det nok og kan være bruk for noe istandsetting og vedlikehold. Særlig kan en se smier og redskapshus litt unna gårdene, som står til forfall. Husmannsplasser eller strandsitterstuer er også kulturmiljøer vi vil ta spesielt vare på. Gårder med flere bolighus har gjerne noe etterslep med vedlikeholdet på de minst brukte av bygningene, men en kan også se at gamle hus er under oppussing og restaurering. Mindre bolighus og fritidshus er gjerne i god stand, og jevnt over er eiendommene preget av god økonomi, og tradisjon for orden og vedlikehold. Med vel 50 gardstun innenfor området er det imidlertid mange hus som skal holdes ved like og det er en utfordring å få det til.

### **Andre kulturminner**

Når det gjelder skjøtsel av kulturminner, som for eksempel gravminner, steingjerder, rester etter kalkbrenning, rydningsrøyser m.m., er den beste formen oftest beiting. Beitedyra holder vegetasjonen nede slik at trær og røtter ikke skader kulturminnet. Beitinga gjør i tillegg kulturminnene synlig for folk.

### **Planlegging av tiltak**

Før en går i gang med skjøtselstiltak eller istandsetting av kulturminner bør det lages en skjøtelsesplan. Denne bør inneholde en tilstandsvurdering samt forslag til tiltak og kostnadsoverslag og vil være til god hjelp for søker av midler. I denne prosessen er det viktig at grunneierne er med fra starten av. På samme måte må det lages skjøtelsesplaner for arealer som skal ryddes for så å enten beites eller slås. Førstegangskjøtselen (det første året) er oftest den mest kostbare. Når det gjelder kostnadene ved videre beiting eller slått vil den variere. Sau eller eventuelt geit er de mest skånsomme beitedyra med tanke på skjøtsel av gravhauger/-røyser fordi de er lette og ikke så lett kan skade kulturminnet ved tråkk. Kostnaden ved planlegging av tiltak kan dekkes gjennom midlene til utvalgt kulturlandskap.

Registrering av spesielt verdifulle bygninger og biologisk mangfold er ønskelig. Som nevnt er biologisk mangfold kartlagt i flere omganger, men en aktiv oppfølging av enkelte arealer for skjøtsel et tiltak.

Vi må komme tilbake til hvilke bygningstyper som bør registreres, men som eksempler kan nevnes husmannsplasser, smier, avkjølinger, bryggerhus m.m. En registrering av klokketårn ble gjennomført i 2017, og dette materialet kan være et godt utgangspunkt for at noen av disse blir istandsatt om det er behov for det.

## Formidling

Ytterligere markedsføring av området med skilting. Det har i mange år vært jobbet med å få skilting til Helgøya fra E6. Kanskje kan status som Utvalgt kulturlandskap lette denne jobben.

Oppsetting av informasjonsskilt kan være aktuelt ved kulturminner og ved områder der det blir drevet en spesiell skjøtsel. Det kan gis midler til arbeidet med både innhold og produksjon av merker, skilt og informasjonstavler. Logoen til Utvalgt kulturlandskap skal da benyttes.

Som nevnt er det allerede mange tilreisende til øya hvert år, og det er ulike arrangementer og åpne gårder gjennom hele året. Det kan likevel tenkes at flere av arrangementene og nye typer guidede turer eller lignende som kan knyttes til de verdiene som ligger til grunn for et utvalgt kulturlandskap, kan få støtte gjennom ordningen.

I hagen på Hovelsrud er det åpne omvisninger hver sommer og man kan også besøke kalkovnene i Bergevika og lese historien om kalkbrenningen som har foregått her. Gjennom nettverket Midt i Mjøsa og Infoteket kan man bestille guidede turer rundt øya. Innsamling av materiale og formidling av den immaterielle kulturarven har fortsatt et stort potensiale. Det er bare kreativiteten som setter grenser for hvilke aktiviteter som kan gjøres her.

## Tilrettelegging for ferdsel

Det er lagt ned en stor innsats i rydding og merking av stier og sykkelrute gjennom flere år på Helgøya. Noen av disse trengs å merkes opp igjen og det er behov for vedlikeholdsrydding av stier. Det er også mulig å merke flere stier og gutuer. Dette må skje i nært samarbeid med alle berørte grunneiere.

Vegstandarden på hovedveien rundt øya er dårlig. Den økte trafikken de siste åra har medført stor slitasje og veggen bør utbedres.

## Andre tiltak som fremmer formålet med ordningen

Landbruket er hele tiden i utvikling og det vil være behov for nye bygninger og tilpasninger av de eksisterende. Et av målene i områdeplanen er å opprettholde aktiv landbruksdrift samtidig som de biologiske og kulturhistoriske verdiene i området blir ivaretatt. Midler gjennom ordningen kan for eksempel brukes til å finansiere tiltak for å tilpasse en bygning inn i landskapet gjennom materialvalg, farge eller plassering.

Under dette punktet kan også andre tiltak komme inn.

## Lovverk – status og tiltak

Helgøya er i kommuneplanen for Ringsaker kommune avsatt som landbruks-, natur- og friluftsområde (LNF-område), med noen unntak. Dersom Helgøya skulle bli utvalgt, vil området fortsatt ha samme planstatus og vedtatt kommuneplan (2014-2025) vil være styrende for området. Det betyr at spredt boligbygging, næringsutbygging (til annet enn landbruk), utbygging til offentlig

formål etc. krever omregulering eller dispensasjon. Kun oppføring av nye bygg og anlegg som er i samsvar med jordlovens og plan- og bygningslovens bestemmelser om tradisjonelt landbruk er tillatt. Det vil ikke bli innført nye begrensinger hvis området skulle få status som utvalgt, men derimot kan det ved for eksempel bygging eller ombygging være aktuelt å bruke midler til å støtte tilpasninger til landskap gjennom valg av materialer, plassering eller annet. Det er altså ikke snakk om verken fredning eller vern, men derimot skjøtsel og vedlikehold av jordbrukslandskapet for å sikre verdiene i området.

## Tiltak for næringsutvikling

Lokal næringsutvikling basert på landbrukets ressurser på Helgøya vil kunne dra fordeler av at øya blir et utvalgt kulturlandskap med tanke på blant annet lokalprodusert mat, turisme, opplevelsesaktiviteter, kulturformidling, undervisning og håndverksprodukter. Dette vil kunne være med på å gi økt lønnsomhet og verdiskaping i både eksisterende og ny næringsvirksomhet.

Nettverket Midt i Mjøsa BA [www.midtimjosa.no](http://www.midtimjosa.no) har jobbet med nettopp dette i mange år og er en godt fungerende sammenslutning av tilbydere av ulike produkter og landbruksbasert reiseliv på Nes og Helgøya. Medlemmene tilbyr kultur, opplevelser, aktiviteter, overnatting, servering salg av lokale produkter m.m., og de har et sterkt ønske om å synliggjøre at området er ei attraktiv bygd for tilreisende, næringsdrivende og de som bor der. Nettverket og deres medlemmer vil være en viktig ressurs i arbeidet med Helgøya som Utvalgt kulturlandskap.

## Kostnadsoverslag og finansiering

Vi viser til kapittelet om skjøtsels- og vedlikeholdstiltak for nærmere beskrivelse av aktuelle tiltak. Tiltakene som er beskrevet er en oppsummering av innspill fra grunneiere og andre så langt. Det kan komme både forslag til tiltak og søknader som ikke er beskrevet her. Disse vurderes da ut fra om de bidrar til å nå målene som er satt opp i denne områdeplanen. I tabellen under er satt opp et forslag til budsjett. Erfaringer fra andre utvalgte kulturlandskap og enkelttiltak i ordningen Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) ligger til grunn for kostnadene som er brukt. Dette som et utgangspunkt.

Erfaringstall:

Rydding av sterkt gjengrodde innmarksbeitearealer eller for å synliggjøre kulturminner kr. 1500 -3000 pr. dekar for rydding, samling i hauger for brenning eller oppflising.

Rydding av delvis gjengrodde innmarksbeitearealer kr 1000 – 2000 pr dekar for rydding, samling i hauger for brenning eller oppflising.

Gjerding av beiteområder kr 50 – 100 pr løpemeter avhengig av type gjerde.

Kostnaden ved restaurering av bygninger varierer mye etter størrelse og tilstand. Med en gjennomsnittskostnad på 300 000 og 50 % tilskudd blir tilskudd pr bygning 150 000. Et realistisk antall bygninger som kan settes i stand ligger da på 4-6 pr år.

Produksjon av skilt har en kostnad på ca 20 000 kr. I tillegg kommer arbeidet med tekstskriving og oppsetting av skiltet.



## Engangstiltak

Tiltak	Kostnad pr daa/stk/m	Ant pr år	Total kostnad pr år	Behov for utarbeidelse av skjøtselsplan eller annen plan	Behov for faglig oppfølging fra kommunen	Mulig medfinansiering
Rydding av gjengrodde innmarksbeiter (daa)	1000-3000	20 daa	20 000-60 000	Ja	Ja	SMIL
Gjerding av gamle innmarksbeiter (meter)	50	1000	50 000	Nei	Noe	
Rydding av slåttearealer (daa)	2000-3000	5	10 000-15 000	ja	Ja	SMIL og tilskudd til utvalgte naturtyper, slåtteområder
Skjøtsel av enkeltstående eiker (stk)	5 000	2	10 000	Ja	Ja	Tilskudd til utvalgte naturtyper, hule eiker
Vedlikehold av dammer (stk)	20 000	1	20 000		Ja	SMIL/RMP
Restaurering av allèer, leplanting el.l.			20 000			
Istandsetting av bygninger (stk)	300 000	4-6	1 200 000-1 800 000			SMIL Kulturminnefondet
Rydding rundt kulturminner (stk)	10 000	3	30 000	Ja	Ja	SMIL
Rydding og merking av nye stier (m)	100	1000	100 000	Ja		SMIL
Tilpasningstiltak ved nybygg eller ombygging (stk)	300 000	1	300 000	Ja	Ja	BU-midler
Infotavle	30 000	1	30 000	Ja		
SUM			1 790 000-2440 000			

## Årlige tiltak

Tiltak	Kostnad pr daa/stk/m	Ant pr år	Total kostnad pr år	Behov for utarbeidelse av skjøtselsplan eller annen plan	Behov for faglig oppfølging fra kommunen	Mulig medfinansiering
Årlig beite eller annet vedlikehold av ryddede arealer (daa)	500	100	50 000	Nei		PT
Slått hvert annet år (daa)	1000	10	10 000	Ja	Ja	RMP
Vedlikehold av stier (m)	10	2000	20 000	Nei		
Arrangementer, fagdager, kurs m.m.	2	25 000	50 000			
SUM			130 000			

SMIL= tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket

RMP= tilskudd gjennom regionalt miljøprogram

PT= Produksjonstilskudd

BU= Bygdeutviklingsmidler

### Oppsummering av kostnadsoverslag

Totale kostnader for enkelttiltak pr år beløper seg til mellom 1 790 000 – 2 440 000. En tilskuddsprosent på mellom 50 og 70 % gir et årlig behov for midler på 900 000-1 700 000 kr til enkelttiltak. Behovet er sterkt avhengig av interessen for istandsetting av bygninger.

I tillegg kommer tilskudd til årlige tiltak på omtrent 130 000.

### Vedlegg:

Liste over naturtyper, verneområder og kulturminner på Helgøya pr 30.10.2017